

DVARŲ SODYBŲ PAVELDO TYRIMŲ IR IŠSAUGOJIMO PASKIRTINĖS PROGRAMOS PAGRINDIMAS IR METMENYS

Valstybinė kultūros paveldo komisija (toliau – Paveldo komisija), būdama Lietuvos Respublikos Seimo, Lietuvos Respublikos Prezidento ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės ekspertė ir patarėja valstybinės kultūros paveldo apsaugos politikos, jos įgyvendinimo, vertinimo ir tobulinimo klausimais, nuo 2022 m. skyrė išskirtinį dėmesį nekilnojamojo kultūros paveldo objektų – dvarų sodybų apsaugos – problemų analizei. Po pirminio tyrimo buvo konstatuota, kad bendra dvarų sodybų būklė, nežiūrint paskutiniųjų metų pasiekimų, blogėja, dvarų sodybų paveldas, ypač kai kurios jo dalys (medinė architektūra, gamybinio sektoriaus pastatai, smulkių bajorų sodybos ir kt.), nyksta neištyrinėtos. 2022 m. spalio 21 d. tyrimo rezultatai (situacijos analizė) buvo pristatyti Lietuvos Respublikos Seimo Kultūros komiteto posėdyje, o 2023 m. birželio 28 d. Paveldo komisijos ir Lietuvos Respublikos Seimo Kultūros komiteto posėdyje Verkiuose Lietuvos dvarų paveldo būklės ir apsaugos probleminiai aspektai buvo nagrinėjami pasitelkiant Verkių dvaro sodybos apsaugos ir valdymo atvejo analizę. 2022 m. gruodžio 16 d. sprendime Nr. S-6(6.2.-252) „Dėl dvarų sodybų apsaugos“¹ Paveldo komisija reziumuodama preliminarų tyrimą įvardijo susidariusios situacijos priežastis ir pateikė pirminius apsaugos gerinimo pasiūlymus už paveldo apsaugą atsakingoms bei kitoms, su apsauga netiesiogiai susijusioms, institucijoms (Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai, Kultūros paveldo departamentui prie Kultūros ministerijos, Švietimo, mokslo ir sporto ministerijai, Aplinkos ministerijai ir kt.).

2023 m. spalio 24 d. Lietuvos Respublikos Prezidento ir Paveldo komisijos iniciatyva, pritariant Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos ir Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos atstovams, Lietuvos Respublikos Prezidentūroje įvyko **Dvarų forumas**, kurio metu pagrindinių už Lietuvos dvarų paveldą atsakingų valstybinių institucijų ir savivaldybių atstovai, paveldo apsaugos specialistai, dvarų savininkai ir valdytojai svarstė aktualias su nekilnojamo dvarų sodybų paveldo išlikimu susijusias problemas, galimus jų sprendimų būdus. Konstatuota, kad išsamiai netyrinėjant ir negrįžtamai prarandant dvarų sodybų paveldą, mažėja dvarų sodybų tikrosios vertės ir viso dvarų istorinio – kultūrinio paveldo suvokimas, menkėja faktų ir reiškinių tvarių interpretacijų galimybė, naikinamas unikalus valstybės turtas, skurdinamas kraštovaizdis, neišnaudojamas regionų plėtrai palankus ekonominis (turizmo, verslumo, gyventojų užimtumo) potencialas. **Dvarų forumo metu buvo nutarta kreiptis į Lietuvos mokslo tarybą dėl dvarų**

¹ Paveldo komisijos 2022 m. gruodžio 16 d. sprendimas Nr. S-6(6.2.-252) „Dėl dvarų sodybų apsaugos“, nuoroda Teisės aktų registre <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/77e11ec0804e11ed8df094f359a60216> .

sodybų paveldo sisteminiams tyrimams ir jų pagrindu suformuotų apsaugos tobulinimo rekomendacijų parengimui skirtos programos.

Šiuo dokumentu pagrindžiamas paskirtinės programos aktualumas ir teikiami preliminarūs programos apimtys ir sudėties pasiūlymai (metmenys).

1. Dvarų sodybų paveldo reikšmė ir aktualumas.

Dvarų sodybų paveldas yra viena vertingiausių dvarų kultūros ir viso Lietuvos kultūros paveldo dalių, įkūnijanti beveik penkių šimtų metų istorinį–architektūrinį palikimą. XV–XIX a. dvaras buvo politinės, ekonominės ir kultūrinės veiklos ašis, o dvarų ūkis – valstybės ekonomikos pagrindas. Dvarų kultūroje gimė ir buvo puoselėjamos europinio mentaliteto susiformavimą nulėmusios idėjos, inspiravusios vakarietiškos kultūros ir gyvenimo būdo, valstybingumo siekiamybę, provokavusios nuolatinę kovą su pavergėjais. Renesanso, Apšvietos ir kitų laike pažangių idėjų nešėjai buvo aukščiausių vietą užimančios, asmenine laisvę besinaudojančios, politiškai angažuotos ir labiausiai išprususios visuomenės dalies – bajorijos – atstovai. Nors dėl istoriškai susiklosčiusių aplinkybių viešajame gyvenime bajorija vartojo lenkų kalbą, XVIII a. pab.–XIX a. pr. pirmieji lietuviškos tautinės savimonės daigai iškilo lenkiškai kalbančių dvarų kultūros aplinkoje (Juozapas Arnulfas Giedraitis, Ksaveras Bogušas, Dionizas Poška, Simonas Stanevičius, Teodoras Narbutas ir kiti.). XX a. pr. modernėjant visuomenei išeiviai iš bajorijos luomo sudėjo pagrindus lietuviškos inteligentijos susiformavimui (Stanislovas Narutavičius, Mykolas Riomeris, broliai Biržiškos, Liudvika Didžiulienė ir kiti). XV–XIX a. ūkio valdymo, žemėvaldos, mokslo, technikos ir technologijų raida taip pat buvo nulemta dvarų sodybose vykusio progreso. Per dvarus krašto gilumą pasiekdavo ir kosmopolitinės architektūros bei meno idėjos. Persipynusios su vietos tradicijomis, jos tapdavo Lietuvos savastimi, darė poveikį valstiečių ir miestelėnų kultūrai. Todėl dvarų kultūros paveldo pažinimas ir išsaugojimas yra būtina prielaida sąmoningam Lietuvos valstybingumo, ekonominės, ūkinės, mokslo, meno raidos suvokimui, visuomenės, jos būties ir buities pažinimui.

Nagrinėjant nekilnojamąjį dvarų sodybų kultūros paveldą dėmesys skiriamas pagrindiniam luominės visuomenės apgyvendinimo struktūros dėmeniui – *dvaro, palivarko ar bajorkaimio sodybai* ir jos priklausiniams (atskirai stovinčioms ūkinėms dalims, gamybiniais sektoriais, sakraliniams objektams ir pan.), tai yra sodybvietei, sodybai, jos elementams, šių objektų sistemos analizei, sklaidai kraštovaizdyje ir juose vykusiems procesams². Dvarų priklausomybė, dydis ir

² Pagal 1923 m. gyventojų surašymo duomenis Lietuvoje (be Klaipėdos ir Vilniaus kraštų) buvo 3508 dvarai ir palivarkai; daryta prielaida, kad visoje Lietuvos teritorijoje turėjo būti virš 4000 dvarų ir palivarkų sodybų. Į šį skaičių neįėjo smulkios bajorkaimių sodybos. Preliminariais tyrimais sovietmečiu (nuo kolektyvizacijos pradžios) Lietuvos kaimo

paskirtis, taip pat istorinio laikotarpio estetinės nuostatos, ūkio ir technikos pasiekimai, nulemdavo ar koreguodavo sodybų užstatymo sudėtį, apimtį, struktūrą, turinę erdvinę kompoziciją, stilistinę išraišką. Menotyriniu požiūriu sodybos varijuoja nuo aukšto lygio europinės vertės sudėtingų architektūrinių ansamblių iki savitų, tik Lietuvai būdingų *vernacule* medinių objektų, dažnai neįtrauktų į Kultūros vertybių registrą, tačiau sudarančių vertingą smulkiosios bajorijos materialiosios kultūros palikimą.

Dvarų sodybos vis dar yra svarbus Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio formantas. 2015 m. spalio 17 d. įsigaliojusiam Lietuvos valstybės strateginio lygmens planavimo dokumente – Nacionaliniame kraštovaizdžio tvarkymo plane³ – dvarų sodybos išskirtos į atskirą prioritetinį dominuojančio architektūrinio paveldo – dvarų sodybų kompleksų – arealą, kuriam deleguotos dvarų sodybų paveldo atgaivinimo, kaimiškojo kraštovaizdžio pobūdžio, istorinės žemėnaudos formavimo dėsningumų palaikymo funkcijos, dvarų sodybų apsaugą siejančios su turizmo, žemės ūkio, rekreacijos ir kt. sričių verslų programomis. Dėl jų dvarų sodybos tapo geidžiamu nekilnojamo turto objektu, ypač Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir atsivėrus paramos fondams. Daug žymių stilistinės architektūros pastatų ar vertingų kompleksų su fondų parama buvo sutvarkyti arba yra tvarkomi. EEE ir Norvegijos finansinių mechanizmų intervencinės sritys dėmesį skyrė mediniam paveldui⁴. Valdytojų ar savininkų, savivaldybių ir bendruomenių dalyvavimas paveldotvarkos programose ugde ir ugdo visuomenės paveldosauginį raštingumą, skatina pažinti ir tausoti paveldą, stiprinta nacionalinio identiteto reikšmės suvokimą. Įveiklintose sodybose ekonominės ir kultūrinės priemonės skatina regionų vystymąsi, mažina kaimo ir miesto atskirtį.

2. Probleminiai aspektai.

Dėl skirtingo pobūdžio elementų nomenklatūros gausos ir įvairovės⁵, įvairialypio medžiagiškumo dvarų sodybų paveldas yra viena iš sudėtingiausių ir imliausių tyrimams bei apsaugai nekilnojamojo kultūros paveldo sudėtinių dalių.

vietovėse buvo sunaikinta arba nepataisomai sužalota apie 60 proc. viso praeities kultūrinio palikimo, o dvarų ir palivarkų sodybos buvo vienos iš labiausiai destruktiją patyrusių objektų. [R. Stulpinas. Sodybinių ansamblių perspektyvinės pritaikymo schemos pirmojo etapo rezultatai, Architektūros paminklai 13, Vilnius, 1993, p. 36-44].

³ Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2015 m. spalio 2 d. įsakymu Nr. D1-703 „Dėl nacionalinio kraštovaizdžio plano patvirtinimo“ patvirtintas „Nacionalinis kraštovaizdžio planas. Nuoroda Teisės aktų registre <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/733b3c1068fb11e5b316b7e07d98304b?jfwid=8fvznfzd2> .

⁴ Programų „Kultūros paveldo išsaugojimas ir pritaikymas kultūros ir kitoms viešoms reikmėms, išskiriant Lietuvos dvarus ir pilis“, „Lietuvos medinės architektūros restauracija ir pritaikymas kultūros ir kitoms reikmėms“, medinio kultūros paveldo restauratorių mokymai įgalino atgaivinti keletą medinių dvarų pastatų, išplėtė dailidžių–amatininkų gretas.

⁵ Sodybą, kaip nekilnojamojo kultūros paveldo objektą, sudaro teritorija, pastatai, statiniai, inžineriniai įrenginiai, meno ir sakraliniai objektai, želdynai, vandens telkiniai, keliai, takai, kiti suplanavimo struktūros elementai.

2.1. Paveldo ištyrimo lygmuo ir fizinė būklė. Sovietmečiu dėl ideologinių priežasčių dvarų sodybos nevertintos ir netyrinėtos (fiksuotos vos 404 buvusių dvarų ir palivarkų sodybos, jų fragmentai ar pavieniai elementai; 12 proc. šiandien žinomų objektų). Išsamūs tyrimai pradėti Nepriklausomybės priešaušryje – XX a. devintame dešimtmetyje, o suintensyvėjo po 1990 m., kuomet dvarų sodybų paveldą imta suvokti kaip reiškinį, didžia dalimi nulėmusį valstybės vakarietiško identiteto susiformavimą⁶. 2004 m. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą atsivėrė paveldo finansavimo galimybės, todėl XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais buvo tyrinėjami, tvarkomi ir įveiklinami svarbūs Lietuvos kultūros paveldui stambių dvarų kompleksai ir atskiri išskirtiniai pastatai (daugiausiai rūmai ir kiti reprezentacinės dalies statiniai), tačiau mažesnėms sodyboms, kurios sudaro didžiąją į Kultūros vertybių registrą įrašytų ir neįrašytų sodybų dalį, ar visų sodybų ūkiniam–gamybiniam sektoriui, dėmesio neskirta. Jos nyko netyrinėtos. 2014 m. Valstybės kontrolės audito metu nustatyta, kad apsaugos dokumentai nebuvo parengti net 452-iems (82 proc.) Kultūros vertybių registre esančioms dvarų sodyboms⁷. Nykimo procesai spartėjo, bendra sodybų būklė nuolat blogėjo. Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos (toliau – KPD) duomenimis šiuo metu Kultūros vertybių registre yra 484 dvarų sodybos ir apie 70 dvarviečių (iš viso apie 554), kuriose jau nėra pastatų (jų apsaugos pobūdis – archeologinis). Bendra registrinių sodybų būklė įvardinama kaip bloga. Būklės pokyčius, kaip ir netinkamą požiūrį į nekilnojamąjį dvarų paveldą, iliustruoja KPD 2022 m. pavasarį patekti duomenys: iš 537 viešinamų neprižiūrimų kultūros paveldo objektų 406 (76 proc.) buvo dvarų sodybų pastatai⁸. 2023 m. pabaigoje KPD fiksuoti 582 neprižiūrimi objektai⁹, tačiau nenurodoma kiek pastatų priklauso dvarų sodyboms.

Be registrinių, valstybės akiratyje esančių vertybių, vis dar yra nepažintų bajoriškai kultūrai priskirtinų sodybų ar jų fragmentų. Didžia dalimi tai kultūrine prasme neidentifikuoti medinės architektūros objektai, ypač greitai nykstantys dėl apsaugos nebuvimo (pavyzdžiui, iki šiol išsamiau netyrinėtos bajorkaimių ir smulkiosios bajorijos sodybos).

2.2. Strateginių apsaugos dokumentų neveiknumas. Dėl gausaus palikimo ir ryškios vertės dvarų sodybų paveldui, po 1990 m. buvo kuriamos tikslinės valstybinės programos ir teisiniai

⁶ Nepriklausomybės metais Paminklų restauravimo institute inicijuota programa „Sodybinių ansamblių perspektyvinė pritaikymo schema“ (autorius architektas R. Stulpinas), kurio pirmajame etape (1985–1989 m.) pagal įvairius šaltinius buvo registruotos Lietuvos teritorijoje XX a. per. buvusių dvarų ir palivarkų sodybos, jų fragmentai, vietos, įvertinta šių objektų visumos dabartinė būklė, sudarytas visumos karkasą formuojančių 789 sodybų sąrašas. 1989–1993 m. Lietuvos TSR valstybinio agropromoninio komiteto, Valstybinio gamtos apsaugos komiteto, Kultūros ministerijos ir Valstybinio statybos komiteto bendra iniciatyva atlikti šių 789 dvarų sodybų parkų inventorizacijos darbai. 1999–2001 m. Lietuvos dendrologų draugija, remiant Aplinkos ministerijai, atliko „Lietuvos parkų dendrofloros būklės įvertinimą“ (autoriai L. Januškevičius ir V. Baronienė).

⁷ Valstybės kontrolės audito ataskaita „Dvarų nekilnojamojo kultūros paveldo išsaugojimo užtikrinimas“. 2014 m. balandžio 30 d. Nr. VA-P-50-2-4-4, p.21

⁸ Nuoroda internete <https://experience.arcgis.com/experience/b4c79b5db0de4b58a916947e2ac2bafb>;

⁹ Kultūros paveldo departamento prie Kultūros ministerijos metinė veiklos ataskaita (už 2023 m.), p. 27.

dokumentai, kuriais siekta užtikrinti itin vertingų dvarų sodybų apsaugą, numatant strategines kryptis bei įgyvendinimo priemones dvarų paveldo identifikavimo ir apskaitos, saugojimo, panaudojimo ir pritaikymo, teisinio reglamentavimo sukūrimui, saugomo kultūrinio kraštovaizdžio kokybės ir įvairovės palaikymui, integravimui į bendrą teritorijų planavimo sistemą ir t.t.¹⁰ Paveldo komisija taip pat nuo 2001 m. periodiškai nagrinėjo dvarų sodybų paveldo apsaugos problemas, vertino su jomis susijusių institucijų ir asmenų veiklą, Lietuvos Respublikos Seimui ir Lietuvos Respublikos Vyriausybei teikė (ir teikia) strateginius pasiūlymus apsaugos tobulinimo klausimais¹¹. Deja, priimtos programos nebuvo paremtos finansiniais valstybės įsipareigojimais, į Paveldo komisijos pasiūlymus buvo atsižvelgiama formaliai¹², Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir jai pavaldžių institucijų nutarimai buvo įgyvendinami iš dalies, o kartais net nepradėti įgyvendinti (pavyzdžiui, Medinių dvarų apsaugos programa¹³, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimas „Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“¹⁴). Planavimo ir teisėkūros klaidos sąlygojo dvarų teritorijų vientisumo

¹⁰ 1992 m. balandžio 7 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 256 „Dėl buvusių dvarų sodybų – istorijos ir kultūros paminklų išsaugojimo principų atstatant nuosavybės teises, vykdant privatizavimą ir žemės reformą“, 1993 m. gegužės 5 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 369 „Dėl dvarų ir palivarų paminklinių sodybų apsaugos“ (aprobuoti bendrieji apsaugos nuostatai ir objektų sąrašas, kuriems privalomi individualūs apsaugos ir naudojimo reglamentai), 2003 m. balandžio 18 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 481 „Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“, Lietuvos Respublikos kultūros ministro ir Lietuvos Respublikos aplinkos ministro 2005 m. birželio 23 d. įsakymas Nr. IV-261/D1-322 „Dėl Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialiojo teritorijų planavimo dokumentų rengimo taisyklių patvirtinimo“ ir kt.

¹¹ Paveldo komisijos 2001 m. liepos 20 d. sprendimas Nr. 83 „Dėl dvarų paveldo išsaugojimo politikos“, 2002 m. rugsėjo 13 d. sprendimas Nr. 87 „Dėl Lietuvos Respublikos dvarų paveldo išsaugojimo ir jo integravimo į visuomenės gyvenimą koncepcijos“, 2005 m. rugsėjo 30 d. sprendimas Nr. S-6-(114) „Dėl istorinių želdynų tvarkymo ir apsaugos Lietuvoje“, 2007 m. kovo 9 d. sprendimas Nr. S-3-(122) „Dėl valstybinės Dvarų paveldo išsaugojimo programos vykdymo“, 2010 m. balandžio 30 d. sprendimas Nr. S-5(159) „Dėl Lietuvos medinių statinių ir etnografinių kaimų kultūros paveldo išsaugojimo“, 2010 m. lapkričio 26 d. sprendimas Nr. S-9(163) „Dėl Lietuvos istorinių parkų ir sodų apsaugos“, 2012 m. rugsėjo 28 d. sprendimas Nr. S-1(6.2.-175) „Dėl Europos Sąjungos struktūrinių fondų lėšų panaudojimo kultūros paveldo objektų išsaugojimui ir pritaikymui“, 2015 m. gegužės 23 d. sprendimas Nr. S-6(6.2.-196) „Dėl kultūros paveldo ir aplinkos apsaugos sąveikos politikos“

¹² Paveldo komisija, dar 2007 m. įvertinusi kaip vykdoma 2003 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priimta Dvarų paveldo išsaugojimo programa, siūlė dvarų paveldo *diferencijuotą* vertinimą ir monitoringą, blogai prižiūrimų ar neprižiūrimų reikšmingiausių dvarų paveldo objektų, jų dalių išpirkimą, bešeimininkių dvaro sodybų perėmimą valstybės ar savivaldybės nuosavybėn, vietos bendruomenių bei visuomenės galimą dalyvavimą dvarų paveldosaugoje. Šie pasiūlymai iki šiol aktualūs, nes praktiškai retai įgyvendinami, diferencijuotas vertinimas nevykdomas (Paveldo komisijos 2007 m. kovo 9 d. sprendimas Nr. S-3-122 „Dėl valstybinės dvarų paveldo išsaugojimo programos vykdymo“).

¹³ 2005 m. sausio 5 d. KPD direktorės įsakymu Nr. I-04 patvirtinta „Ilgalaikė medinių dvarų paveldo objektų tvarkymo darbų programa“, kurioje buvo nurodytos, medinio paveldo būklę lemiančios priežastys, apsaugos metodai ir priemonės, tačiau programa neįgyvendinta.

¹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008–2012 m. programos įgyvendinimo priemonėse (Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 18 d. nutarimas Nr. 481 „Dėl dvarų paveldo išsaugojimo programos ir dvarų paveldo išsaugojimo programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“) buvo numatyta iki 2009 m. III ketv. parengti naują Dvarų sodybų pritaikymo 2010–2015 m. programos projektą, tačiau jis neparengtas. Nustatyta, kad 2008 m. Kultūros ministerija Lietuvos Respublikos Vyriausybei pristatė Lietuvos dvarų sodybų panaudojimo programos koncepciją, tačiau pati programa nebuvo parengta.

suskaidymą, kuris tapo viena iš pagrindinių nekilnojamo dvarų sodybų paveldo vertės nykimo ir apsaugos sistemos neįgalumo priežasčių¹⁵.

3. Programos iniciavimo prielaidos.

2022–2023 metais išanalizavusi dvarų sodybų apsaugos realijas ir teisės aktus, paveldosaugos institucijų teikiamus būklės kaitos ir tvarkybos procesų duomenis, apsaugą kuriojančių ir paveldotvarką vykdančių institucijų darbuotojų, dvarų sodybų savininkų, savivaldos ir bendruomenių, akademinės visuomenės atstovų ir tyrėjų pasitarimuose bei diskusijose išsakytas įžvalgas Paveldo komisija konstatavo, kad *dvarų sodybų apsaugai neskiriant pakankamai dėmesio, dvarų sodybų paveldas, deja, vis dar sparčiai nyksta, nepakankamai ištyrinėtas, o tyrimų trūkumas inspiruoja esmines šios srities paveldo apsaugos strateginių veiksmų klaidas*. Dvarų sodybų kultūros paveldo apsaugos stiprinimo pasiūlymai buvo pateikti 2022 m. gruodžio 16 d. Paveldo komisijos sprendime Nr. S-6(6.2.-252) „Dėl dvarų sodybų apsaugos“¹⁶. Dokumente išskirtos probleminės dvarų sodybų apsaugos sritys, tarp kurių keturios betarpiškai siejasi su apsaugos stiprinimui būtinų tyrimų problematika.

3.1. Sisteminių mokslinių tyrimų, kaip būtinos sodybų įvertinimo priemonės, probleminė sritis. Du dešimtmečius *sisteminiai* moksliniai dvarų sodybų kultūros paveldo tyrimai nevykdomi¹⁷. Nesant sisteminių mokslinių tyrimų ir jų pagrindu suformuoto požiūrio sunku nustatyti ne tik atskiro objekto vertės lygmenį bendrame kontekste, bet ir atlikti vertybinę paveldo gradaciją,

¹⁵ 2003 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintoje „Dvarų išsaugojimo programoje“ konstatuota, kad „istoriškai ir kompoziciškai vientisos dvarų sodybos skaidomos – privatizuojami pavieniai pastatai, apie juos formuojamos žemės valdos. Taip naikinamas jų kompleksiskumas, urbanistinė, neretai ir kraštovaizdžio vertė“. 2007 m. Paveldo komisija sprendime „Dėl valstybinės dvarų paveldo išsaugojimo programos vykdymo“ atkreipė dėmesį, kad „nesprendžiama dvaro sodybos, kaip vientiso teisės objekto, problema“. 2014 m. Valstybės kontrolės audito ataskaitoje teigiama, kad „apie 74 proc. dvarų nekilnojamojo kultūros paveldo objektų teritorijos yra nevientisos ir turi kelis valdytojus, [...] dėl jų skirtingų interesų ir finansinės padėties sunku priimti bendrus sprendimus dėl tvarkybos darbų“.

2014 m. Kultūros ministerija kreipėsi į Teisingumo ir Žemės ūkio ministerijas dėl privačių sklypų sodybų teritorijoje privatizavimo problemos. Atsakydama į šį raštą, Teisingumo ministerija informavo, kad pagal Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo išaiškinimą, įstatymas yra aukščiau už poįstatyminį aktą, kurio tipui priskiriami Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimai, o Žemės ūkio ministerija patikslino, kad „Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatyme nustatyta išimtis, kad dvarų teritorijose esantys žemės sklypai prie privačių gyvenamųjų namų ir kitų namų valdos statinių gali būti privatizuojami“ (Teisingumo ministerijos 2014-09-08 raštas Nr. (1.11)7R-6096) Kultūros ministerijai „Dėl nuomonės pateikimo“, Žemės ūkio ministerijos 2014-01-03. raštas Nr. 2D-19 (12.151) „Dėl žemės reformos įstatymo 13 straipsnio ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1992 m. balandžio 7 d. nutarimo Nr. 256 nuostatų taikymo“).

¹⁶ Paveldo komisijos 2022 m. gruodžio 16 d. sprendimas Nr. S-6(6.2.-252) „Dėl dvarų sodybų apsaugos“, nuoroda Teisės aktų registre <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/77e11ec0804e11ed8df094f359a60216>.

¹⁷ Sisteminiai dvarų sodybų tyrimai pradėti aštuntame dešimtmetyje, kai Kauno Respublikinio žemėtvarkos projektavimo instituto kartografijos skyriuje, remiantis XIX a. pab.–XX a. per. Rusijos, Lenkijos ir Vokietijos institucijų sudarytais žemėlapiais bei Lietuvos Respublikos Žemės ūkio reformos dvarų parceliacijos medžiaga, buvo paruošti rajoniniai dvarų ir palivarkų žemėlapiai ir juos papildantys sąrašai. Tyrimams priskirtini jau minėti Paminklų restauravimo institute inicijuotos programos „Sodybinių ansamblių perspektyvinė pritaikymo schema“ (autorius architektas R. Stulpinas) ir kiti darbai (žr. 5 nuorodą), taip pat dalinai ir Lietuvos dvarų duomenų bazės sukūrimas (autoriai architektai V. Brezgis, A. Vinskas). Po 2004 m. sisteminiai dvarų sodybų tyrimai nebuvo vykdomi.

išskirti prioritines dvarų sodybų apsaugos kryptis. Valstybei neskiriant dėmesio ilgalaikėms tyrimų programoms neugdomi specialistai, kurie nuosekliai plėtotų tęstinius visos Lietuvos dvarų sodybų nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimus, gerai pažintų objektus ir gebėtų atlikti visos apimties įvertinimą. Šių dienų visą Lietuvos teritoriją ir teminę sritį apimantys darbai (pvz. Lietuvos Respublikos teritorijos bendrojo plano ir Nacionalinio kraštovaizdžio plano parengimas) iš esmės rėmėsi pagal pirminę, iki 2004 m. sisteminių tyrimų medžiagą suformuotu registru, kurio duomenys objektams nykstant yra netikslūs, o kai kurios vertingos sodybos į jį nebuvo įtrauktos. Po 2004 m. buvo atliekami tik pavienių objektų tyrimai pagal galiojančių (ir nuolat besikeičiančių) paveldosaugos dokumentų reikalavimus (paminklinių sąrašų ir registro formavimo, reglamentų, specialiųjų planų, ir pan.) ir paruošiamųjų paveldo tvarkybos darbų apimtyje.

3.2. Išskirtinės kultūrinės vertės ar išnykimo paryje esančių objektų probleminė sritis. Atkreipiamas dėmesys į skubios pagalbos ir dėmesio reikalaujančius objektus: mažai tyrinėtus ūkinių–gamybinių kiemų statinių ir inžinerinių įrenginių paveldą bei medinius, molinius ar paprastų formų akmenų mūro etninės, tradicinės (*vernacule*) architektūrai priskirtinus statinius ir jų aplinkos formantus. Funkcinių tipų išlikimo ir vertės požiūriu ūkinių gamybinių kiemų objektai netyrinėti, vertybinės tipų gradacijos nėra, o apsaugos kryptys neidentifikuotos. Ypač aktualūs šiai dienai greitai nykstančio medinio paveldo tyrimai. Medinis dvarų paveldas dėl unikalumo ir savitumo yra viena vertingiausių Lietuvos kultūros paveldo dalių, tačiau dėl bendrų dvarų paveldui ir specifinių mediniam paveldui priežasčių, blogiausiai išlikusi.

3.3. Informacijos kaupimo, išsaugojimo ir archyvavimo svarbos nuvertinimo problema. Ši problema yra ypač aktuali ir persidengia su bendromis kultūros paveldo mokslinių tyrimų duomenų valdymo problemomis. Pagrindinė priemonė informacijai išsaugoti ir integruoti į kultūros pažinimą yra tyrimai, duomenų apie objektą kaupimas, archyvavimas, saugojimas ir viešinimas, o sąveika su kitais duomenimis (interoperabilumas) yra svarbi prielaida visuomenės įsitraukimui į kultūros paveldo apsaugos procesą, laiduojanti viešųjų lėšų panaudojimo skaidrumo ir tikslingumo įvertinimo viešą kontrolę. Tyrimų rezultatų ir jais remiantis paruoštų darbų visuotinas viešas prieinamumas sukuria prielaidas tęstinumu grįstai, efektyviai, kokybiškai kultūros paveldo apsaugai ir restauravimui, skatina mokslinio pažinimo ir edukacijos vystymąsi¹⁸. Šiandien tyrimų

¹⁸ Tyrimų ir jų duomenų saugojimo, prieinamumo ir viešinimo būtinybė akcentuojama tarptautiniuose dokumentuose – ICOMOS Tarptautinės paminklų ir vietų bei vietovių konservavimo ir restauravimo chartijoje – Venecijos chartijoje (1964 m.). Šios chartijos 16 straipsnyje nurodoma, kad „Konservavimo, restauravimo ir kasinėjimo darbus visada reikia tiksliai dokumentuoti <.>. Ši dokumentacija turi būti saugoma visuomeninių institucijų archyvuose ir prieinama tyrėjams. Rekomenduotina ją publikuoti. Sklaidos tarp specialistų, sprendimus priimančių subjektų ir paveldo naudotojų svarba pažymima Europos Tarybos Ministrų komiteto patvirtintoje Europos kultūros paveldo strategijoje XXI amžiuje (2017 m.), ICOMOS „Paminklų, statinių grupių ir vietų bei vietovių dokumentavimo principuose“ (1996 m.) nustatoma, kad „Originalius dokumentavimo įrašus reikėtų laikyti saugiamo archyve <.>. Mokslinių tyrimų, vystymo kontrolės ir kitais administraciniais bei teisiniais tikslais tokių dokumentavimo įrašų kopijos, kai priimtina, turėtų būti prieinamos valstybės

medžiaga saugoma užsakovų, atestuotų kultūros paveldo specialistų, valstybinių institucijų ir privačių juridinių subjektų archyvuose. Dalis jos privaloma tvarka patenka į KPD skyrius, dalis į savivaldybių padalinius, apie kai kuriuos (pvz. reglamentų tyrimus) teikiama informacija KPD. Tyrimų apskaitos, archyvavimo, viešinimo procesas chaotiškas: dokumentacija nėra archyvuojama pagal vieningą, archyvavimo srities ir specifiniais paveldo reikalavimais sukurtą sistemą. KPD, jo teritoriniuose skyriuose, savivaldybių skyriuose, mokslo įstaigose ar kitur esanti medžiaga dažnu atveju apskritai nėra tvarkoma. Kultūros paveldo objektams skirtus tyrimus reglamentuojantys paveldo tvarkybos reglamentai, apibrėžiantys bendrą ar atskirais atvejais būtinų tyrimų nomenklatūrą, jų atlikimo ir ataskaitų rengimo, prieinamumo ir viešinimo tvarką, yra painūs, tarpusavyje nesusieti, kai kada nebaigti formuoti. Medžiaga nėra saugi. Valstybinę politiką formuojančios institucijos iki šiol nesugebėjo pasiūlyti tvarių problemos sprendimo būdų¹⁹.

Atlikusi išsamią problemos analizę Paveldo komisija nustatė, kad Lietuvoje kultūros paveldo tyrimų (tame tarpe ir dvarų sodybų), jų pagrindu atliktų darbų archyvavimas, saugojimas ir viešinimas yra *viena esminių neišspręstų kultūros paveldo apsaugos sistemos dalių*²⁰. Dėl to prarandami vertingi duomenys, be naudos išieškvojami visuomenės intelektualiniai ir materialiniai ištekliai – trūkstant duomenų priimami klaidingi sprendimai, dažni tyrimų dubliavimo atvejai, pažeidžiamas informacijos viešumo principas.

3.4. Dvarų sodybų paveldo sklaidai reikšmingų projektų tęstinumo problema. Ši problema sietina su tyrimų duomenų ir šaltinių sklaida, prieinamumu visuomenei ir specialistams. XXI a. pirmaisiais dešimtmečiais KPD iniciatyva vykdyti svarbūs dvarų sodybų tyrimų sklaidos projektai – Lietuvos dvarų duomenų bazės (2003–2005 m.) ir tęstinio Lietuvos dvarų sodybų atlaso

valdymo institucijoms, suinteresuotiems profesionalams ir visuomenei“. Kultūros paveldas šiuolaikiniame pasaulyje: tarptautiniai kultūros paveldo apsaugos principai ICOMOS dokumentuose 1965–2014 m., p. 194–199, prieiga internete https://www.researchgate.net/publication/314003184_Kulturos_paveldas_siuolaikiniame_pasaulyje_tarptautiniai_kulturos_paveldo_apsaugos_principai_ICOMOS_dokumentuose_1965-2014_metais_ICOMOS_doktrinos_saltiniu_vertimas_i_lietuviu_kalba_ir_moksliniai_kome bei Europos kultūros paveldo strategija XXI amžiuje, prieiga internete: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21> http://eia.libis.lt/show.php?item=kulturos_paveldas_si

¹⁹ Šią sritį reglamentavo keli tiksliniai strateginiai valstybės dokumentai, tačiau jų nuostatos nebuvo įgyvendintos ar yra įgyvendinamos vangiai. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2012 m. lapkričio 16 d. įsakymu Nr. IV-811 patvirtintose „Nacionalinės kultūros paveldo apsaugos politikos gairėse“ buvo numatytos kultūros paveldo apskaitos kryptys, įskaitant nuostatą „Kultūros vertybių registro duomenų bazę su tyrimų ir istorine medžiaga išsamiai sutvarkyti ir padaryti viešai prieinama per 3–4 metus“, tačiau tai nebuvo atlikta. Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2020 m. lapkričio 16 d. įsakymu IV-1374 patvirtintame „2020–2024 metų Kultūros paveldo išsaugojimo ir aktualizavimo politikos veiksmų plane“ numatoma atnaujinti Kultūros vertybių registro duomenų sistemą, perkelti į ją informaciją iš anksčiau sukurty duomenų bazių (Lietuvos dvarų duomenų bazės, Lietuvai reikšmingų kilnojamųjų kultūros vertybių, esančių užsienyje, sąvado informacinės sistemos), o Kultūros vertybių registrą papildyti atliktais taikomaisiais moksliniais tyrimais (jų tekstone, grafine arba abiem dalimis). Registro valdytojas – KPD – Kultūros vertybių registre viešina tik dalies atliktų tyrimų medžiagos nuorodas ir kol kas nenumato (neturi galimybių) pilno taikomųjų mokslinių ataskaitų viešinimo.

²⁰ Tyrimų problema iškelta Paveldo komisijos 2021 m. liepos 2 d. sprendime Nr. S-(6.2.-243) „Dėl Kultūros paveldo dokumentavimo centro“, nuoroda Teisės aktų registre <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b449fbb0e34811eb866fe2e083228059?jfwid=1v5692gvz>

(2010–2014) darbai. 2005 m. dvarų sodybų paveldo sklaidai sukurta „Lietuvos dvarų duomenų bazė“ suteikė galimybę lokaliai sisteminei duomenų analizei pagal pastato funkcinį tipą, amžių, medžiagiškumą, o sparčiai nykstant sodyboms, tapo svarbiu XXI a. pr. dvarų būklę fiksavusiu ikonografiniu šaltiniu. Bazė buvo vertinama specialistų, akademinės bendruomenės, valdytojų, turizmo atstovų ir visuomenės. Po Paveldo komisijos rekomendacijų Lietuvos dvarų duomenų bazė kaip baigtinis duomenų šaltinis pateikiama KPD interneto svetainėje ir yra susieta su Kultūros vertybių registru. Nauji registrinių dvarų sodybų tyrimų duomenys ne pilna apimtimi (žr. 3.2. skyrių „Informacijos kaupimo, išsaugojimo ir archyvavimo svarbos nuvertinimo problema“) talpinami Kultūros vertybių registre, tuo tarpu vertinga informacija apie neregistrinius, dažniausiai blogos būklės ir sparčiai nykstančius objektus nėra kaupiama, archyvuojama ar prieinama visuomenei.

Lietuvos dvarų sodybų atlasas buvo sumanytas kaip tęstinis leidinys, skirtas atskirų Lietuvos rajonų dvarų paveldo istorinių, ikonografinių, kartografinių, lauko ir kt. tyrimų paieškai, fiksavimui ir jų pagrindu atliktos analizės rezultatų viešinimui. Tyrimus vykdė Vilniaus dailės akademija bendradarbiaujant su KPD. Darbas buvo finansuojamas projektinėmis Lietuvos mokslo tarybos lėšomis. Deja, dėl organizacinių problemų, vos tik pradėjus (išleisti du tomai²¹), šis darbas buvo sustabdytas ir nevykdomas.

3.5. Išvada.

Dėl nepakankamo ištirimo ir nuolat kintančios būklės (nykstant ar netinkamai tvarkant) dvarų sodybos yra ypatingo visuomenės dėmesio reikalaujanti kultūros paveldo problema. Skiriant neadekvatų dėmesį šios srities apsaugai ir greitai nykstant materijai, prarandama jos turima informacija, negrįžtamai sunaikinami pažinimo šaltiniai, mažėja sodybų tikrosios vertės ir viso dvarų paveldo suvokimas, menkėja faktų ir reiškinių tvarių interpretacijų galimybė. Paveldo apsaugos problemų išdavoje prarandamas unikalūs valstybės turtas, skurdinamas kraštovaizdis, o taip pat neišnaudojamas regionų plėtrai palankus ekonominis (turizmo, verslumo, gyventojų užimtumo) potencialas. Moksliniai tyrimai ir jų duomenų kaupimas, išsaugojimas, archyvavimas ir sklaida yra viena pagrindinių sudėtinių kultūros paveldo apsaugos sistemos dalių formuojant dvarų sodybų apsaugos politiką ir siekiant visuomenės integravimo į apsaugos procesus.

²¹ Lietuvos dvarų atlasas I, Šilalės rajono savivaldybė, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2012; Lietuvos dvarų atlasas II, Pagėgių savivaldybė, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014.

4. Paskirtinės programos metmenys.

Atsižvelgdama į intensyvėjantį dalies dvarų sodybų paveldo nykimo procesą, objektų vertės suvokimą eliminuojantį tyrimų trūkumą, tyrimų duomenų kaupimo, archyvavimo, sklaidos problemas, Paveldo komisija siekia *ilgalaikės* paskirtinės Lietuvos mokslo tarybos programos, nukreipiančios institucijų veiklą šios srities problemoms spręsti.

4.1. Tikslas ir uždaviniai.

Paskirtinės programos tikslas – inicijuoti greitai ir negrįžtamai nykstančios Lietuvos kultūros paveldo dalies – nekilnojamojo dvarų sodybų paveldo – sisteminius mokslinius tyrimus, būtinus šio paveldo sudėties, apimties ir išsaugojimo analizei, parengiant tyrimus apibendrinančias duomenų bazines, apsaugos tobulinimo metodines priemones ir valstybinei paveldosaugos sistemai skirtus siūlymus, įgalinančius didinti apsaugos kokybę ir suvaldyti nykimo procesą.

Uždaviniai:

1. Parengti dvarų sodybų *nekilnojamo* kultūros paveldo mokslinių tyrimų strategiją ir finansiniais įsipareigojimais pagrįstą jos įgyvendinimo veiksmų planą (programą).
2. Inicijuoti, finansuoti ir kuruoti sisteminius dvarų sodybų nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimus – tuo tikslu suburti stabilias mokslininkų grupes ir užtikrinti ilgalaikį tęstinį jų darbo finansavimą, sukuriant prielaidas patirties ir žinių perdavimui naujoms mokslininkų kartoms.
3. Sukurti programos vykdymą legalizuojančią ir architektūrinę istorinę objekto ir jo dalių (pvz. medinio paveldo) specifiką atitinkančią tyrimų metodiką ir infrastruktūrą.
4. Pasitelkus atitinkamų sričių specialistus sukurti nekilnojamojo kultūros paveldo duomenų kaupimo, archyvavimo, sklaidos mechanizmus, per aktyvią duomenų bazę įteisinant laisvą duomenų prieinamumą (interoperabilumą) specialistams, akademinėi bendruomenei, visuomenei; testuoti Dvarų sodybų atlaso leidybą;
5. Prioriteto tvarka *skubiai* inicijuoti tikslines tyrimų programas ties išnykimo riba esančioms ir mažai tyrinėtoms paveldo sritims:
 - ūkiniam–gamybiniam dvarų sodybų paveldui;
 - vidutinės, smulkiosios bajorijos sodybų ir bajorkaimių mediniam paveldui;
 - pirminių (XIV–XX a. pr.) statybos technikos ir technologijų procesų pažinimui.

Programa siekiama sukurti prielaidas kokybiškam teisėkūros proceso tobulinimui ir apsaugos politikos įgyvendinimo mechanizmų plėtojimui.

4.2. Preliminari paskirtinės programos apimtis ir sudėtis.

Paskirtinės programos dalių (Programų) tikslas yra kompleksiskai per skirtingas sritis (paveldosaugos sistemą, geresnį dvarų pažinimą, priemonių sukūrimą ir pan.) spręsti dvarų sodybų paveldo išsaugojimo problemas. Dalys moduluojamos pagal rezultatų pobūdį:

- I dalies „Dvarų sodybų materialaus paveldo ir kontekstų tyrimo programa“ sinteze paremtų studijų rezultatai – taikomojo pobūdžio intelektualūs produktai, skirti dvaro sodybos kaip reiškinio suvokimui ir nekilnojamo dvarų paveldo – vienos iš svarbiausių šio reiškinio sudėtinių dalių pažinimui.

- II dalis „Empirinių tyrimų (inventorizacijos) ir duomenų valdymo programa“ yra ypač svarbi ir turi būti vykdoma prioriteto tvarka, nes jos surinktais duomenimis grindžiama visa paskirtinės programos eiga ir rezultatai, o dėl spartėjančių nykimo procesų duomenys prarandami greitai ir negrįžtamai. Dėl apimčių ir darbų specifikos ši dalis ypač imli resursams ir laikui, jos įgyvendinimui privalu numatyti didžiausią finansavimo dalį.

- III dalies „Dvarų sodybų paveldo apsaugos tobulinimui skirtų metodinių instrumentų ir rekomendacijų programos“ rezultatai – pagal duomenų tikslines analizes suformuotos rekomendacijos, kurios dedikuojamos valstybinėms institucijoms ir priemonės, skirtos specialistams, dvarų valdytojams ir bendruomenėms. Rekomendacijų ir priemonių tikslas yra sudaryti kuo palankesnes sąlygas dvarų sodybų apsaugos stiprinimui, duomenų apie objektus išsaugojimui.

4.3. Lėšų paskirstymas.

Lėšos numatytos remiantis preliminariais darbų apimties ir jo atlikimui reikalingų resursų skaičiavimais pagal Lietuvos mokslo tarybos praktikoje taikomas metodikas (pvz., darbo užmokesčio, komandiruočių ir kt.)²². Programos įgyvendinimo suma šiai dienai yra **3 698 497 Eur** (be netiesioginių išlaidų²³). Projekto įgyvendinimui būtina numatyti lėšas ir netiesioginėms išlaidoms.

²² Esant poreikiui, galima pateikti konkrečius skaičiavimus.

²³ Netiesioginės išlaidos, skaičiuojant po 20 proc. nuo visų eilučių, yra : 714 821, 80 Eur netiesioginės išlaidos, suma su netiesioginėmis išlaidomis 4 288 930,80 Eur.

Lentelė. Paskirtinės programos veiklos ir biudžetas.

I. Dvarų sodybų materialaus paveldo ir kontekstų tyrimo programa				
	Tyrimai ir kitos veiklos	Rezultatai	Trukmė	Reikalingos lėšos
1 etapas	Bendrieji tyrimai: 1. Atliekami su dvarų sodybų nekilnojamuoju kultūros paveldu susiję istorinių–kultūrinių ir techninių kontekstų tyrimai, skirti giliau pažinti ir suvokti nekilnojamo dvarų paveldo identitetą, specifiką, apimtis, tiriamų objektų vertę Galimos tyrimų sritys: • dvaro ūkis ir gamyba; • dvarų parkai; • kultūra ir buitės; • statybos technikos, technologijos ir konstrukcinės sistemos; • bajorkaimiai: sklaida ir architektūra. 2. Prioritetinės tyrimų sritys yra: iki šiol nei sisteminiu, nei holistiniu metodais netyrinėti ūkiniai–gamybiniai statiniai, negrįžtamai nykstančios smulkiųjų bajorų – bajorkaimių, užusienių ir vienkieminių sodybos, profesionaliai nefiksuotos, išsamiau netyrinėtos medinių dvarų sodybų pastatų ar kitų statinių medinės konstrukcijos ir statybos technikos.	Siekiami: 1. Nukreipti intelektualinius resursus į netyrinėtas dvarų paveldo sritis. 2. Per kontekstų analizę siekiant holistinio suvokimo giliau pažinti reiškinių ir jo egzistavimą nulėmusias ir lemiančias priežastis. 3. Viešinant tyrimų rezultatus ir idėjas savininkus, valdytojus, bendruomenes, nekilnojamo turto vystytojus, architektus, paveldo apsaugos specialistus skatinti domėtis dvarų kultūros paveldu, jį pažinti, suvokti ir vertinti kaip labai svarbią Lietuvos identiteto dalį. 4. Siekti visuomenės teigiamo požiūrio į dvarų sodybų paveldą, būtiną jo apsaugą, skatinti dalyvavimą apsaugos procesuose, tokiu būdu sukuriant esmines prielaidas paveldo išlikimui.	Trukmė: 2 metai. 1–3 tyrimų sritys pradedamos nuo pirmų programos metų. 4–5 tyrimų sritys priklauso nuo II programos rezultatų. Jos pradedamos vykdyti pasibaigus II programai.	Reikalinga suma: 726 040 Eur. Išlaidas sudaro: • darbo užmokestis tyrėjams (po 2 tyrėjus kiekvienai sričiai (5 sritys), kiekvienas po 0,5 etato visam etapo laikotarpiui); • studijų leidybos paslauga (5 knygos); • išvykos Lietuvoje (kelionė, nakvynė, dienpinigiai); kitos paslaugos ir prekės (kopijų darymas, autoriinių teisių apmokėjimas ir pan.).
2 etapas	Remiantis pirmo etapo tyrimais parengiamos ir publikuojamos ar kitaip viešinamos atskirų temų sintezės – taikomojo pobūdžio studijos, skirtos plačiam adresatų ratui: dvarų savininkams, valdytojams, interpretatoriams, paveldo apsaugos specialistams ir visuomenei.			
II. Empirinių tyrimų (inventorizacijos) ir duomenų valdymo programa				
	Tyrimai ir kitos veiklos	Rezultatai	Trukmė	Reikalingos lėšos
1 etapas	Parengiamieji darbai: 1. Remiantis I dalies „Dvarų sodybų materialaus paveldo ir kontekstų tyrimo programos“ darbais, kitais šaltiniais tyrinėjama ir nustatoma dvarų sodybų paveldo aktualių sričių objektų ar jų grupių <i>sklaida</i> .	Siekiami: 1. Užfiksuoti informaciją, kuri dingsta su nykstančiu paveldu. 2. Surinkti reikšmingus duomenis dvarų sodybų paveldo bendrai analizei, kuriais remiantis galima moduluoti svarbius	Trukmė: 5 metai	Reikalinga suma: 1 232 155 Eur. Išlaidas sudaro:

	2. Vykdoma konkrečių objektų paieška, atliekami žvalgomieji ir kiti pirminiai tyrimai.	paveldo išlikimui taktinius ir strateginius sprendinius. 3. Surinkti duomenis Kultūros paveldo registro tikslinimui.		• darbo užmokestis tyrėjams (3 tyrėjai, kiekvienas po 0,5 etato visam etapo laikotarpiui); • paveldo objektų inventorizavimas, naudojant šiuolaikines technologijas (2 000 objektų); • išvykos Lietuvoje (kelionė, nakvynė, dienpinigiai); kitos paslaugos ir prekės (kopijų darymas, autorinių teisių apmokėjimas ir pan.).
2 etapas	Dvarų sodybų paveldo objektų <i>in situ</i> tyrimai: 1. Remiantis žvalgomaisiais tyrimais ir kitais pirminiais tyrimais atrenkami kultūrinę vertę turintys objektai: • kritinės būklės; • potencialūs apsaugai, tačiau dėl įvairių priežasčių neįtraukti į apskaitą. 2. Vertinami ekonominiai ir socialiniai tiriamų paveldo objektų būklės išlikimo/nykimo faktoriai.			
3 etapas	Detali fiksacija ir tyrimai. Pasitelkus tradicines ir šiuolaikines modernias priemones vykdoma išsami <i>kritinės būklės</i> objektų inventorizacija, pagal poreikius taip pat atliekami kiti tyrimai (moksliniai ir taikomieji).			
4 etapas	Tyrimo duomenų valdymas (kaupimas, archyvavimas ir viešinimas): 1. Sukuriama dvarų sodybų pažinimui ir tyrimų duomenų kaupimui, archyvavimui ir sklaidai skirta aktyvi duomenų bazė, talpinanti: • programos metu surinktų empirinių tyrimų duomenis; • išlikusių ir neišlikusių sodybų įvairiuose fonduose ir virtualioje erdvėje esančių šaltinių duomenis (tame tarpe leidinio „Lietuvos dvarų sodybų atlasas“), žinomų šaltinių signalūras; • programos metu atliktos detalios fiksacijos (apmatavimų, taikomųjų tyrimų ir pan.) medžiagą, kitų šaltinių išnykusių ar nykstančių objektų tokią	Siekama: 1. Suformuoti pagrindinį dvarų sodybų paveldo duomenų šaltinį – aktyvią, visuomenei ir specialistams parankią visapusiškos apimties virtualią duomenų bazę. 2. Sukurti alternatyvų materialų informacijos šaltinį – „Lietuvos dvarų atlasą“ – kaip papildomos duomenų apsaugos ir sklaidos priemonę. 3. Stabilių ilgalaikių tyrimų programų dėka ugdyti mokslininkų kartą, gebančią nuosekliai plėtoti tęstinius visos Lietuvos dvarų sodybų nekilnojamojo kultūros	Trukmė: – 1,5 metų ir po to 5 metai priežiūrai.	Reikalinga suma: 126 000 Eur. Išlaidas sudaro: • svetainės (bazės) koncepcijos sukūrimas, duomenų bazei parengimas, tekstų parengimas; • svetainės (bazės) sukūrimas (dizainas ir programavimas); • svetainės palaikymas 5 metus; • turinio (mokslinių ir kt.) duomenų parengimas sukėlimui (periodinis atnaujinimas) 5 metus.

	pačią medžiagą arba nuorodas į saugojimo vietas, kai nėra galimybės medžiagos viešinti. 2. Atgaivinama knygų serijos „Lietuvos dvarų sodybų atlasas“ leidyba. Leidinio parengimui suformuojama pastovi dvarų paveldo srities mokslininkų (istorikų, architektūros istorikų, menotyrininkų ir kt.) projektinė grupė, kurios kompetencijoje yra darbo organizavimas pasitelkiant ir įveiklinant reikiamų žinių ir patirties turinčius dvarų paveldo tyrinėtojus. Parengimo procesui skiriamas ilgalaikis tęstinis finansavimas (Siūloma ne mažiau kaip 10 metų).	paveldo tyrimus, gerai pažinoti objektus ir atlikti visos apimties įvertinimą.		
			Trukmė – 10 metų (Knygų serija „Lietuvos dvarų sodybų atlasas“).	Reikalinga suma: 1 065 510 Eur. Išlaidas sudaro: • darbo užmokestis tyrėjams (3 tyrėjai, kiekvienas po 0,5 etato visam etapo laikotarpiui); • knygų leidybos paslauga (10 knygų); • kitos paslaugos ir prekės (išvykos, kopijų darymas, autorinių teisių apmokėjimas ir pan.).
III. Dvarų sodybų paveldo apsaugos tobulinimui skirtų metodinių instrumentų ir rekomendacijų programa				
	Tyrimai ir kitos veiklos	Rezultatai	Trukmė	Reikalingos lėšos
1 etapas	Dvarų sodybų paveldo apsaugos patirčių ir socialinių – ekonominių realiųjų analizė: 1. Nustatomos teisinės, ekonominės ir socialinės paveldo nykimo priežastys, moduluojami galimi problemų sprendimo būdai. 2. Tvarkybos, pritaikymo ir atgaivinimo aspektais analizuojami paveldo apsaugos veiksniai, identifikuojami bendruomenių, savininkų, valdytojų ir valstybinių institucijų veiklos trūkumai, klaidos, įvertinami lūkesčiai.	Siekama: 1. Didinti apsaugos kokybę, sukuriant parankias priemones dvarų tvarkybai ir įveiklinimui. 2. Identifikuoti ir pasiūlyti pasitikėjimu ir geranoriškumu paremtų paveldo naudotojų ir paveldosaugos sistemos institucijų santykių prielaidas, pagrindžiant jas teisinės sistemos tobulinimo ir socialinių procesų valdymo veiksniais. 3. Sudaryti kuo palankesnes sąlygas dvarų sodybų apsaugai, duomenų apie objektus išsaugojimui. 4. Įtraukti į dvarų sodybų apsaugos procesus lokalias bendruomenes ir kitus suinteresuotus visuomenės sluoksnius. 5. Sukurti dvarų sodybų paveldo objektų apsaugos tobulinimui palankią informacinę aplinką. 6. Išplėsti konsultacijų pasiekiamumą platesniam paveldo vartotojų ratui (programos dėka ugdoma potencialių konsultantų – žinių ir	Trukmė: 2 metai.	Reikalinga suma: 548 792 Eur. Išlaidas sudaro: • darbo užmokestis tyrėjams (po 2 tyrėjus kiekvienai temai (4 temos): rekomendacijų parengimas, tyrimų metodinės priemonės sukūrimas, tvarkybos metodinės priemonės sukūrimas, pritaikymo ir atgaivinimo metodinės priemonės sukūrimas), kiekvienas po 0,5 etato visam etapo laikotarpiui); • metodinių priemonių leidybos paslauga (3 knygos); • išvykos Lietuvoje (kelionė, nakvynė, dienpinigiai); kitos paslaugos ir prekės (kopijų darymas, autorinių teisių apmokėjimas ir pan.).

		patirties įgijusių mokslo darbuotojų ir kitų specialistų bendruomenė).		
2 etapas	Rekomendacijos paveldo apsaugai tobulinti: 1. Remiantis teisinių, ekonominių ir socialinių paveldo nykimo realijų analize formuojami teisėkūros, socialinio ir ekonominio pobūdžio problemas naikinantys sprendiniai, kurių pagrindu kuriamas dvarų sodybų paveldui palankus teisinis socialinis modulis; jo įgyvendinimui politiniu lygmeniu teikiamos rekomendacijos. 2. Valstybinėms paveldosaugos institucijoms teikiami Lietuvos ir užsienio valstybių analogiškų objektų apsaugos praktikos analize pagrįsti rekomendacinio pobūdžio pasiūlymai optimaliausių dvarų sodyboms apsaugos principų įtvirtinimui paveldotvarkoje (nuo tyrimų iki atgaivinimo).			
3 etapas	Metodinių instrumentų sukūrimas: 1. Remiantis pirmo etapo paveldo apsaugos veiksmų analize paveldosaugos specialistams, savininkams ir valdytojams parengiamos dvarų sodybų paveldo apsaugos tobulinimui skirtos edukacinės priemonės (metodiniai leidiniai, vizualios programos, vadovėliai). Priemonių temos: (1) tyrimai, (2) tvarkyba, (3) pritaikymas ir atgaivinimas. 2. Objektų priežiūros praktinių įgūdžių ugdymo programų (seminarų, mokymų) priemonės (vaizdinė medžiaga, literatūra ir pan.) talpinama virtualioje erdvėje, dvarų sodybų pažinimui ir tyrimų duomenų kaupimui, archyvavimui ir sklaidai skirtos aktyvios duomenų bazės (II programos IV etapo produkto) apimtyje.			
				Suma pateikiama be netiesioginių išlaidų. Projekto įgyvendinimui būtina numatyti lėšas ir netiesioginėms išlaidoms.

5. Baigiamoji dalis: laukiami rezultatai.

Paskirtinės programos įgyvendinimo eigoje bus surinkta informacija apie dvarų sodybų iki šiol mažai tyrinėtus (medinė architektūra, ūkiniai pastatai) arba iš viso netyrinėtus bajorijos dvarų sodybų objektus (pvz. bajorkaimius, senąsias statybos technikas, technologijas), kuri užpildys dvarų sodybų paveldo tyrimų spragas, sukurs informacinį lauką gilesniam istoriniam–kultūriniam dvarų paveldo pažinimui, ateinančioms mokslininkų kartoms ir visuomenei išsaugos negrįžtamai nykstančių objektų duomenis.

Tyrimų programų dėka bus išugdyta kultūrinė–istorinė objektų aplinką suvokianti mokslininkų karta, gebanti nuosekliai plėtoti tęstinius visos Lietuvos dvarų sodybų nekilnojamojo kultūros paveldo tyrimus, atlikti visos apimties įvertinimą, būtiną vertybinei objektų gradacijai, nuolat kintančiai sudėties ir verčių analizei.

Valstybinėms paveldosaugos institucijoms pagal duomenų tikslines analizes suformuoti rekomendacinio pobūdžio pasiūlymai optimaliausių dvarų sodybų apsaugos principų įtvirtinimui (nuo tyrimų iki atgaivinimo) paskatins progresyvių paveldosaugos sistemos teisinio reglamentavimo pokyčius. Duomenimis grįsta kultūros paveldo apsauga suteiks galimybę tobulinti teisėkūrą. Specialistams, savininkams ir valdytojams parengtos dvarų sodybų paveldo apsaugos tobulinimui skirtos edukacinės priemonės (metodiniai leidiniai, vizualios programos, vadovėliai) prisidės prie efektyvesnio dvarų sodybų paveldo išsaugojimo ir įveiklinimo, aktyvaus privataus sektoriaus įsitraukimo, visų grandžių – valstybės, savivaldybių, bendruomenių, juridinių ir fizinių asmenų sąveikos sprendžiant dvarų sodybų paveldo išsaugojimo problemas.

Atvira visuomenei ir specialistams dvarų sodybų pažinimo, tyrimų duomenų kaupimo, archyvavimo ir sklaidos (tame tarpe išskirtinės tyrimų medžiagos apie negrįžtamai nykstančius ar jau sunykusius objektus) duomenų bazė, paremta duomenų sąveika (interoperabilumu), skatins visuomenės įsitraukimą į kultūros paveldo apsaugos procesą, lėšų panaudojimo skaidrumo ir tikslingumo įvertinimo viešą kontrolę. Duomenų bazės apimtyje talpinami objektų priežiūros praktinių įgūdžių ugdymo programų (seminarų, mokymų) priemonės (vaizdinė medžiaga, literatūra ir pan.) išplės konsultacijų pasiekiamumą platesniam paveldo vartotojų ratui. Alternatyvaus *materialaus* informacijos šaltinio – „Lietuvos dvarų sodybų atlaso“ – leidybos atgaivinimas privalomas papildomos duomenų apsaugos požiūriu.

Apibendrinant galima teigti, kad „Dvarų sodybų paveldo tyrimų ir išsaugojimo“ paskirtinės programos eigoje kompleksiskai per skirtingas sritis (paveldosaugos sistemą, geresnį dvarų pažinimą, priemonių sukūrimą ir pan.) sukurti intelektualiniai produktai sudės pagrindus esminių dvarų paveldo apsaugos problemų sprendiniams, kurių dėka nykimo procesai bus valdomi ar net sustabdyti ir mažiau skausmingi informacinės netekties prasme.

Rengėjai:

Ekspertė dr. Dalė Puodžiukienė (grupės vadovė ir kuratorė), Paveldo komisijos pirmininkė doc. dr. Vaidutė Ščiglienė, Paveldo komisijos narys doc. dr. Salvijus Kulevičius, Paveldo komisijos Kultūros paveldo apsaugos analizės grupės vadovė Viktorija Gadeikienė.

Patvirtinta Paveldo komisijos 2024 m. balandžio 26 d. posėdyje.